

1 HISTORICKÁ VĚDA (PŘEDMĚT OBORU A NÁRYS JEHO DĚJIN, POSTAVENÍ ČESKÉ HISTORICKÉ VĚDY, HISTORICKÁ PRACOVÍŠTĚ)

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

První z kapitol studijní opory k předmětu Úvod do studia dějin je svým rozsahem de facto dvojpřednáškou. Na jedné straně má ambici představit historii jako vědní obor a současně způsob lidského myšlení. Nechybí proto základní údaje o postavení české historické vědy a jejím mezinárodním zasíťování, stejně jako stručný přehled (českých) historických pracovišť. Na druhé straně je obsahem kapitoly nástin dějin dějepisectví (historiografie), jehož cílem je usnadnit studentům prvotní orientaci ve vývoji oboru od starověku po současnost, to vše s důrazem na proměny metod historické práce a společenský kontext.

CÍLE KAPITOLY

- Porozumět postavení historie jako vědního oboru ve společnosti
- Osvojit si strukturu historických pracovišť v České republice
- Nahlédnout etapy vývoje dějepisectví
- Pochopit proměnlivost a dobovou podmíněnost práce historiků
- Seznámit se s vybranými metodickými koncepty a přístupy

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

180 minut

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Historie; historiografie; dějiny; dějepis; dějepisectví; metodologie; věda

Historie jako vědní obor je dle platné (v rámci České republiky přijímané a od standardů Evropské unie odvozené) klasifikace vědních oborů řazena mezi humanitní vědy (spolu s

archeologii, jazyky, literaturou, filozofií, etikou, uměním a náboženstvím). V některých případech bývá tato kategorie slučována s oblastí věd sociálních (psychologie, ekonomie, vzdělávací vědy, sociologie, právní vědy, sociální a ekonomická geografie, média, komunikace) do kategorie „společenské a humanitní vědy“. Současně je historie řazena mezi tzv. vědy reálné neboli empirické (faktuální), vztažené předmětem zkoumání k objektivní realitě (jsou sem řazeny v podstatě všechny přírodní, technické a společenské vědy s výjimkou logiky a matematiky). Na rozdíl od logiky a matematiky, jež jsou označovány za vědy formální, založené na analytických větech, které nic nevypovídají ani o objektivní realitě, ani o lidské zkušenosti.

Výzkum je v nejobecnější rovině definován coby intelektuální proces, jehož cílem a smyslem je objevit, interpretovat nebo reinterpretovat fakta a procesy. Aktivita vědců na poli výzkumu jsou provázeny aplikací různých teorií, metod a metodických přístupů. Formálně bývají rozlišovány dvě oblasti výzkumu:

- Výzkum základní: představuje experimentální nebo teoretickou činnost zaměřenou na získání nových poznatků o základech jevů a pozorovaných skutečnostech, aniž by se zvažovalo jejich konkrétní uplatnění či využití v praxi.
- Výzkum aplikovaný: zahrnuje teoretickou a experimentální práci zaměřenou na získávání nových poznatků a dovedností, které slouží k vývoji nových nebo výrazně vylepšených výrobků, postupů či služeb.

1.1 Historie jako věda

Historie v nejširším smyslu představuje to, co se událo – jde o souhrn všech lidských činů a aktivit lidských společenství v minulosti. Současně je to také znalost a vyprávění o tom, co se stalo, tedy písemný záznam toho, co jsme o minulosti zjistili. Nejčastěji chápeme historii jako specifickou vědu, která zkoumá události týkající se vývoje lidstva a lidské společnosti. Oficiálně je, v návaznosti na předchozí odstavec, klasifikována jako humanitní, společenská a reálná věda, která zkoumá lidskou minulost a jevy společenského života, a věnuje se základnímu výzkumu. Jednotná, všeobecně bezproblémově přijímaná definice „historie“ ovšem neexistuje a diskutována bývá opakovaně rovněž podstata a společenská úloha historie jako vědy.

Základním problémem je, že minulost jako taková není dnešnímu badateli přístupná ve své komplexnosti. Současná historická věda tak dospěla k jisté pokoře, pokud jde o poznatelnost minulé reality. Historik pracuje s prameny – selektivně dochovanými svědky minulých dějů, na jejichž základě se snaží pochopit aktéry minulých dějů s jejich hodnotami, představami a obecně kulturním zázemím. Prameny ovšem, jak si ukážeme v následujících kapitolách, přirozeně nemohou rekonstruovat celkový obraz minulé skutečnosti s nekonečnou komplikovaností a mnohvrstevnatostí vztahů a vazeb. Jakkoli se tak historik snaží co nejkomplexněji a současně co nejobjektivněji analyzovat zvolený problém, nepouští ze zřetele následující teze:

- odborné dějepiscectví je v praxi neoddelitelné od kolektivně sdílených představ o minulosti (historického vědomí společnosti)
- neoddiskutovatelným faktem zůstává realita permanentní labilitý výkladů a podmíněnosti historického poznání
- platí neodstranitelnost jisté subjektivity výkladů (přes permanentní snahy o její korekci za užití metod pramenné kritiky), neboť každý člověk – i historik – je ve svých postojích determinován sociálním prostředím a výchovou, případně též politickým a společenským klimatem

Je proto mylné domnívat se, že existuje jeden správný výklad dějinných událostí. Rozdílné historické zkušenosti (a v některých společnostech a politických systémech i více či méně vynucované požadavky ze strany společenských elit) vedou např. k odlišným „národním“ hodnocením událostí spojených s oběma světovými konflikty 20. století. Obdobně se může lišit např. pohled české a slovenské historické vědy na fenomén velkomoravské říše, kterou se snaží část slovenské společnosti a historické obce ztotožňovat s prvním státem Slováků, ačkoli jde o historický anachronismus a s ohledem na stav poznání obtížně objavitelnou projekci aktuálních mýtotočných (nacionálních) tužeb do minulosti. Dnes převládající diskurs, respektovaný českou historickou obcí, proto definuje Velkou Moravu jako stát raně středověkých Moravanů. Historie je interpretací minulosti, založenou na specifickém výběru, uspořádání a výkladu faktů konkrétním historikem.

Pojmy „minulost“ a „historie“ tak nejsou synonyma, neboť minulost znamená minulou skutečnost a představuje události, které se již staly a jsou nezměnitelné. Historie je pak obrazem, který si člověk jako jedinec či lidské společenství, jehož je součástí, utváří o minulosti. Tento obraz minulosti je proměnlivý v čase a mění se v závislosti na aktuálních okolnostech. Historie je tudíž s větší či menší intenzitou ovlivněna zájmy lidí, kteří se jí zabývají, a jejich úsudkem. Historikové studují „minulost“ a následně tvoří „dějiny“, ačkoli se tak snaží činit zásadně nezaujatě, vyzbrojeni metodami vědecké práce a v permanentní diskusi s kolegy.

V češtině synonymické pojmy „historie“, „historická věda“, „dějiny“ nebo „dějepis“ si s sebou nesou různé významové odstíny:

- Termín **historická věda** označuje vědecký obor a předmět vysokoškolského studia
- Termín **dějiny** je pak chápán jako označení výseku minulosti analyzovaného historikem
- Slovem **dějepis** označujeme vyučovací předmět na základních a středních školách
- Pojem **historiografie** v sobě obsahuje vícero významových odstínů: nejčastěji se užívá jako synonymum pro „historii“ jakožto „historickou vědu“; resp. označuje

Historická věda (předmět oboru a nárys jeho dějin, postavení české historické vědy, historická pracoviště)

specifický podobor „historie“ zabývající se jejími vlastními dějinami, totiž dějiny dějepisectví

DEFINICE

Podle významného historika Petra Čorneje lze dějiny chápat „jako souhrn všech, ve své podstatě jedinečných a neopakovatelných událostí i dalších jevů, tvořících minulost lidstva. Náleží mezi ně též události a jevy, o nichž, navzdory jejich eventuální důležitosti, nic nevíme a o nichž se ani nikdy nic nedovíme, ale které nicméně existovaly, i když nebyly zaznamenány či se údaje o nich navždy ztratily“.⁵

Obrázek 2: Historik tvořící na počátku 21. století ve své pracovně (dle představ umělé inteligence)

1.2 Členění historické vědy a příbuzné vědní obory

Historickou vědu a výsledky práce historiků lze členit podle několika základních hledisek: prostorového, věcného a časového. V případě prostorového členění historické vědy rozlišujeme **dějiny světové** (neboli obecné), **národní** (tedy dějiny států a národů) a **regionální** (vždy záleží na úhlu pohledu, pohybujeme se v optickém rozmezí od země po lokalitu). Věcné členění odráží tematické a metodické zacílení historického výzkumu, hovoříme

⁵ ČORNEJ, Petr: Historici, historiografie a dějepis. Studie, črty, eseje, Praha 2016, s. 13.

tak např. o dějinách **politických, hospodářských, sociálních, kulturních, správních, právních, církevních, vojenských**, o dějinách **vědy a techniky, hmotné kultury** atd. Konečně časové členění zrcadlí **periodizační rámec** – rozlišujeme dějiny starověku, středověku, (raného) novověku, dějiny novodobé a nejnovější.

Historie coby vědní disciplína stojí přirozeně v interakci s řadou dalších, převahou společenskovědních oborů. Za příbuzné vědní obory historie však označujeme zejména specifickou skupinu disciplín, které jsou při studiu minulosti nápomocny nejvíce. Vedle archivnictví a archeologie (která stojí na pomezí společenských a přírodních věd a pracuje převahou s hmotnými prameny, zatímco historik využívá prvořadě prameny písemné) se jedná tradičně o tzv. pomocné vědy historické (ve zkratce PVH). Počítají se mezi ně:

- paleografie (nauka o písmu)
- diplomatika (nauka o písemnostech, listinách, listech apod.)
- heraldika (nauka o erbech)
- genealogie (nauka o rodech, rodových vztazích)
- numismatika (nauka o mincích a platidlech)
- sfragistika (nauka o pečetích)
- chronologie (nauka o způsobech měření času)
- kodikologie (nauka o rukopisech neúřední povahy)
- metrologie (nauka o mírách a váhách)
- epigrafika (nauka o nápisech tesaných do kamene nebo rytých do kovu)
- faleristika (nauka o řádech a vyznamenáních)
- filigranologie (nauka o papíru a vodoznaních)
- vexilologie (nauka o vlajkách a praporech)
- symbolika (nauka o symbolech a jejich užití)

Z dalších vědních oborů, s nimiž historikové přicházejí v průběhu práce úžeji do styku, lze jmenovat např. antropologii (v tom především historickou antropologii), dále geografii, sociologii, sémiotiku, psychologii, ale také politologii, mezinárodní vztahy, dějiny umění (kunsthistorii), etnologii, právní a státní vědu, literární vědu, žurnalistiku, lingvistiku, filologii, teologii, ekonomii, etiku, estetiku, logiku nebo pedagogiku. Historik se neobejde bez

znalosti cizích jazyků. Vedle základního dorozumívacího prostředku, jímž je dnes na mezinárodní úrovni angličtina, se v případě českých dějin jedná zejména o znalost němčiny a latiny, pro oblast nejnovějších dějin pak např. též ruštiny.

1.3 Postavení české historické vědy a mezinárodní spolupráce

Pro historika-vědce je zásadní chápat postavení české historické vědy v mezinárodním kontextu. Hlavní důvody jsou v zásadě tři:

- sledování metodologických vzorů
- recepce staršího i aktuálního bádání nad totožnými či podobnými tématy
- řízení a organizace vědecké práce

Pokud hodnotíme pozici české historické vědy v Evropě na základě těchto parametrů, lze konstatovat, že se obvykle nachází na střední úrovni. V porovnání s tradičně vedoucími historickými školami, jako je německá, francouzská nebo anglosaská (anglo-americká), zůstává sice pozadu, ale celkově si česká historická škola udržuje znatelný náskok např. před kolegy z jihovýchodu (Balkán) či východu Evropy.

Při snaze identifikovat rozdíly mezi jednotlivými skupinami států (historiografií) zjistíme, že rozdíl mezi českou historickou školou a například Německem, Velkou Británií nebo Francií spočívá hlavně v metodologickém náskoku těchto zemí. Nové přístupy a metody, které přicházejí z velkých univerzitních center západní Evropy a USA, se zdají z českého pohledu často nedostižné, české poměry jsou v tomto ohledu blíže poněkud provinčnějšímu dění ve Vídni, Budapešti nebo Varšavě než v Paříži, Oxfordu či Cambridge. Dalším faktem je, že zástupci velkých zemí dlouhodobě obsazují významné pozice v mezinárodních historických společnostech, určují badatelské zaměření velkých kongresů a mezinárodních setkání a mají vliv na velké badatelské projekty, což nutí kolegy z méně vyspělých nebo méně vlivných historických škol k přizpůsobení se.

Malá komunita českých historiků tak hledá prostor pro prosazení kvalitních prací na mezinárodním fóru spíše obtížně. Pro české historiky je těžké sledovat globální vývoj základního tázání, protože z pohledu Pařížana nebo Londýňana má tento vývoj globální rozměr, který reflektuje mocenské zájmy a dějinné tradice jejich zemí. Zájem o české a polské dějiny, který byl krátce po pádu železné opony módou, ustoupil s počátkem nového tisíciletí zájmu o dění v arabském světě, Číně nebo Rusku. Historici z menších států střední a východní Evropy mají šanci na uplatnění spíše při spolupráci s německými projekty a badatelskými pracovišti, která se orientují na sledování tradičních kulturních, politických a ekonomických vazeb směrem na východ a jihovýchod. Z (nej)důležitějších center vědecké práce, která mají vztah k českému prostředí, lze jmenovat následující:

Německo (a Rakousko):

- např. univerzity ve Vídni, Mnichově či Lipsku
- Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung (Marburg)
- Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa (Lipsko)
- Collegium Carolinum: Forschungsinstitut für die Geschichte Tschechiens und der Slowakei (Mnichov)

Obrázek 3: Sídlo Herderova institutu na kopci poblíž hradu hesenských lantkrabat v Marburgu

Polsko:

- zejména jde o univerzitní pracoviště ve Vratislavi (Wrocław), Krakově, Katovicích a Varšavě

Slovensko:

- Historický ústav Slovenské akademie věd (Bratislava)
- některé významnější univerzity (Komenského v Bratislavě, Mateja Béla v Banské Bystrici)

Maďarsko:

- Akademie věd v Budapešti (Magyar Tudományos Akadémia)
- univerzitní pracoviště v Budapešti (zejména Eötvös Loránd Tudományegyetem), dále např. v Debrecíně (Debrecen) či Segedíně (Szeged)
- Central European University (v Budapešti, od roku 2020 s ohledem na diskriminační politiku maďarské vlády v rakouské Vídni)

Plodná spolupráce se rozvíjí na půdorysu institucí zkoumajících dějiny totalitních režimů v zemích bývalého východního bloku: Ústav pro studium totalitních režimů (ČR), Ústav pamäti národa (Slovensko), Instytut Pamięci Narodowej (Polsko), Bundesbeauftragte für die Opfer der SED-Diktatur (Německo), resp. svým zaměřením kompatibilní

Historická věda (předmět oboru a nárys jeho dějin, postavení české historické vědy, historická pracoviště)

instituce v Rumunsku, pobaltských zemích apod. Kooperují rovněž vojenské historické ústavy zemí NATO či např. instituce zkoumající dějiny Židů nebo Romů.

1.4 Česká historická pracoviště (základní přehled)

Historický výzkum se v rámci České republiky ubírá po dvou hlavních liniích. Předně jde o výzkum s vazbou na pracoviště Akademie věd. Druhou linií reprezentuje výzkum s vazbou na univerzitní prostředí. Takto základně načrtnutou strukturu doplňují badatelské výstupy regionálně ukotvených muzeí, archivů, územních odborných pracovišť Národního památkového ústavu atd.

Akademie věd České republiky:

- především Historický ústav AV ČR, jenž vydává centrální oborové odborné periodikum, jímž je Český časopis historický (<https://asjournals.lib.cas.cz/Ceskycasopishistoricky/home?lang=cs>), zaštiťuje práci na centrální oborové bibliografické databázi Bibliografie dějin Českých zemí (<https://biblio.hiu.cas.cz/?locale=cs#!/>) a obecněji reprezentuje českou historickou vědu navenek.
- dále jsou to Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Ústav dějin umění AV ČR a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, resp. též Archeologický ústav AV ČR či např. Etnologický ústav AV ČR.

Univerzitní pracoviště:

Doznala zásadního rozšíření po roce 1991. Nejvýznamnější postavení si udržují Ústav českých dějin a Ústav světových dějin na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (k nimž se druží další specializované ústavy a katedry), jež těží z jedinečnosti tradice a centrality. Ostatní univerzitní pracoviště se zpravidla zaměřují na vybrané segmenty dějin či jsou orientována na minulost regionu: Brno (Masarykova univerzita), Olomouc (Univerzita Palackého), České Budějovice (Jihočeská univerzita), Pardubice (Univerzita Pardubice), Ostrava (Ostravská univerzita), Opava (Slezská univerzita), Ústí nad Labem (Univerzita Jana Evangelisty Purkyně), Hradec Králové (Univerzita Hradec Králové) a Plzeň (Západočeská univerzita).

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Pouvažujte, kde všude (na kterých pracovištích) se v rámci Slezské univerzity lze setkat s historickým výzkumem?